
VAN VORSTEN EN RIDDERS

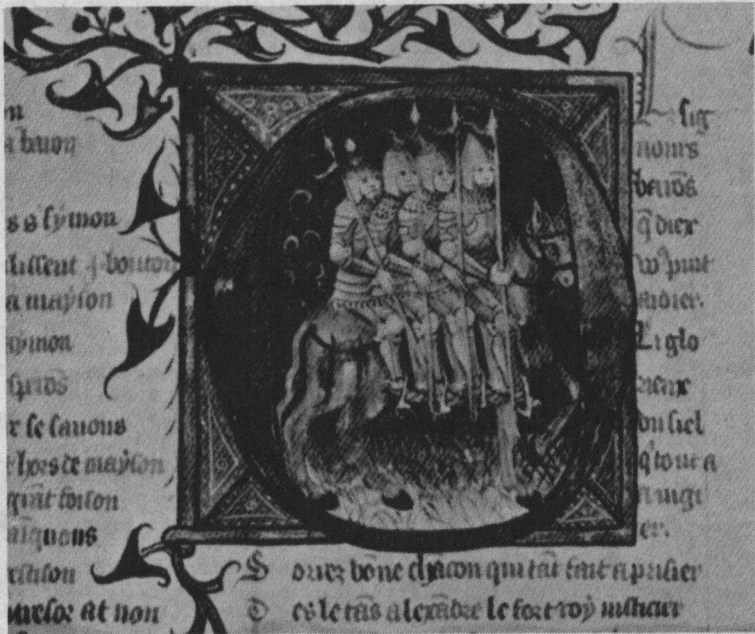
DE BESTUDERING VAN HOF-CULTUUR EN MAECENAAT IN DE MIDDELEEUWEN

A.B. Mulder-Bakker

Er is een tijd geweest dat iedereen meende te weten wat een ridder was. Men las middeleeuwse ridderromans en combineerde de verhalen onbekommerd met kennis uit historische bron. In de geesten leefde het beeld van de ideale ridder, van de koning met zijn Pairs, van de vier Heemskinderen op hun ros. Gedreven door nobele motieven streden zij tegen onrecht en geweld. Dienstbaar aan God en de geliefde zwierven zij de aardbol over. Zij vochten tegen Moren en heidenen, tegen monsters die de schone jonkvrouw belaagden of desnoods tegen windmolens. Zonder vrees of blaam doorstonden zij gevecht na gevecht, onbaatzuchtig beschermden zij de armen en verdrukten, devoot knielden zij in kerken en kapellen. Mochten zij zich niet van meet af aan hiertoe geroepen voelen, dan bracht een liefvallige maagd of eremiet diep in het woud hen wel tot andere gedachten. Natuurlijk dienden zij hun vorst op edelmoedige wijze, en aan zijn hof gedroegen zij zich hoofs en elegant. Zij behoorden zich moedig bij toernooien, galant bij feesten en banquetten. Ridderlijk, met open vizier, maar ook hoffelijk en getrouw - dat zijn de kwalificaties die hun optreden kenmerkten.

Het is een beeld waarop het recentelijk op de Nederlandse markt gedumpte boek *Riddertijd* nog weer eens inhaakt: *'De donkere eeuwen zijn voorbij: Europa's toneel wordt betreden door koene ridders, schone jonkvrouwen, psalmen zingende monniken...'* (1) Het is een beeld waaraan in geleerde kring de laatste decennia veel twijfels zijn gerezen.

Er is ook wel reden voor die twijfel. Historici bijvoorbeeld kregen steeds meer argwaan ten aanzien van de literaire bronnen. (2) Natuurlijk, ze hadden altijd al de bravourstukjes met een korreltje zout genomen. Maar met aftrek van de monsters, de on-aardse landschappen en de bovenmenselijke inspanningen hadden ze toch de tekening van het ridderleven voor een min of meer getrouwe afspiegeling van de dagelijkse realiteit gehouden. Nu geloven ze daar niet meer in. In de literatuur bijvoorbeeld lijken koning Arthur en zijn Tafelridders, of Charlemagne en zijn Pairs tot één en dezelfde groep te behoren, bezield door dezelfde idealen en in wezen aan elkaar gelijk. Daarom schaarden zij zich ook om de Ronde Tafel, opdat niet de één voorrang boven de ander zou genieten. In de realiteit was dat wel anders. Frederik Barbarossa

zou zich ervoor geschaamd hebben voor een gewoon ridder aangezien te worden, hooguit liet hij het zich aanleunen om zijn moed 'als van een ridder' geprezen te worden. Er gaapte een wijde kloof tussen de keizer en zijn vorsten enerzijds en de ridders van hun gevolg anderzijds.

Historici gingen speuren naar de oorsprong van de ridderschap en de herkomst van het ridderbegrip. *Chevalier*, *Ritter*, ridder, het zijn woorden die in de oudste bronnen niet voorkomen - die waren in het Latijn geschreven - maar daarin vinden we wel *miles* en *militia*, in het middeleeuwse Latijn de normale benaming voor ridder en ridderschap. In het klassieke Latijn betekent *miles* echter legioensoldaat, krijger te voet dus! Ergens in de vroege middeleeuwen moet deze soldaat in het zadel zijn geholpen om voortaan als ruiter en dan als ridder door het leven te gaan. Hoe moeten we ons dat precies voorstellen, en op welke maatschappelijke groepering heeft die term dan betrekking? En hoe zit het met het begrip *ridderschap*, een historisch herkenbaar fenomeen (de ridderschap van Holland bijvoorbeeld) maar ook een literair ideaal? Parallel hiermee onderzochten literatuurhistorici de betekenisontwikkeling en het woordgebruik in de literatuur. Ook probeerden zij te achterhalen wie de epische en de lyrische werken had geschreven.

Al met al concentreerde het onderzoek zich, zoals dat gaat, op enkele aspecten, met verwaarlozing van andere, op zich even wezenlijke karaktertrekken. Vooral de historische wortels, de oorsprong van de ridderschap kreeg veel aandacht, daarnaast de positie van de lagere adel en de onvrije ministerialen in de twaalfde en vroeg dertiende eeuw - de periode die cruciaal werd geacht - en tenslotte het ideaalbeeld dat in deze kring gestalte kreeg. Historici en letterkundigen stortten zich eendrachtig op het onderzoek - en hebben leuke vondsten gedaan. In haar (ook buiten onze landsgrenzen) veelgelezen boekje *Ridderschap, ideaal en werkelijkheid* (1965) betoonde Van Winter zich een fervent voorstandster van de nederige afkomst van de *militēs*. Het waren oorspronkelijk soldaten van ondergeschikte rang of dienaren van een heer. Dienst doen, dienstbaarheid was hun voornaamste kenmerk. In een proces van wederzijdse beïnvloeding van kerk en wereld, werd dit dienstkarakter ethisch en religieus geladen en tot kenmerk van de ridderschap als zodanig. Het op zich nederige ambt van ridder kreeg hierdoor iets verhevens, iets edels waardoor het ridderideaal ook aantrekkelijk werd voor adellijke heren en zelfs vorsten (zie tekst I). (3)

Aan literatuurhistorische zijde bracht Bumke het onderzoek wezenlijk verder door zijn studie van het woordgebruik in de middel-hoogduitse epiek. (4) Alle woorden die met ridder of ridderlijk te maken hadden, of die op ridderlijke deugden wezen, onderzocht hij op frequentie en gebruik in de oudste Duitse literatuur. Dankzij zijn onderzoek is duidelijk geworden: '*... am Ende des 12. Jahrhunderts bekommt das Wort einen neuen Inhalt, der die alte Verwendung bald in den Hintergrund drängt. Es wird auf den hohen und höchsten Adel übertragen, wird zum stolzen Beiwort für Kaiser und Könige. Und mehr noch: der adliche Rittername wird nun zum Zentralbegriff einer ganzen Kultur, zum Schlüsselwort einer neuen Ethik und Aesthetik, zum Programm eines neuen Menschenbildes.*' Anderen ontdekten dat veel van de auteurs zelf uit deze lagere adel voortkwamen. Zij concludeerden daaruit dat zij de sociale ambities en pretenties van hun eigen groep in de literatuur hadden vormgegeven. (5)

Mijn of meer in dezelfde lijn deed Duby een aardige vondst. (6) Hij ontdekte dat het in de twaalfde-eeuwse epiek zo veel voorko-

mende type van ridder-jong (*iuvenis* in de bronnen), rondzwervend door verre landen en langs vreemde hoven, voortdurend op zoek naar avontuur en een aantrekkelijke bruid- grote gelijkenis vertoonde met een in de twaalfde eeuw herkenbare sociale groep. Adellijke *iuvenes*, jong volwassen ridders, niet getrouwd en niet op een burcht wonend - ofwel omdat hun vader nog op het voorvaderlijk erfgoed resideerde, ofwel omdat de oudste zoon deze geërfd had - zwierven in groepen rond, opgenomen in de ridderschare van een aanzienlijk vorst(en zoon), vechtend tijdens toernooien, kruistochten en particuliere oorlogjes van hun broodheer, ondertussen uitkijkend naar adellijke bruid bij wie ze 'in konden trekken' (vergelijk de studie over Willem I hierna, en ook tekst II). Duby is van oordeel dat veel van de twaalfde-eeuwse volkstaalliteratuur, die wij kenmerkend achten voor de riddercultuur als zodanig, voor deze groep van *jeunes* is geschreven. Ook de *amour courtois* zou in deze kring ontstaan zijn.

Recentelijk heeft Maurice Keen alle vondsten overzien en in een knap en helder boek samengevat. Dankzij hem hebben wij nu weer een totaalvisie op het begrip *Chivalry* (7). Keen neemt nogal afstand van sommige van de recente verworvenheden. Een scheiding tussen een bloeiperiode tot ongeveer 1250 en een neergang daarna ziet hij niet: deze visie is het gevolg van de exclusieve aandacht voor het ideaalbeeld van één groep, het overwaarderen van de kerkelijke invloed en de kruistocht en het verwaarlozen van de wereldse achtergronden van het ridderschap: '*chivalry cannot be divorced from the martial world of the mounted warrior: it cannot be divorced from aristocracy, because knights commonly were men of high lineage...*' Zo komt hij in het spoor van andere onderzoekers die langzamerhand het gebruikelijke onderzoek voor gezien houden en nieuwe wegen zijn ingeslagen. Het is aardig te constateren dat Bumke ook in deze kring één van de spoorzoekers is.

In een ampele studie uit 1979 onderzocht hij voor het duitstalige gebied de sociale achtergronden van de middeleeuwse literatoren en geschiedschrijvers tot ongeveer 1300.(8). Tot nu toe hadden onderzoekers wel gekeken uit welke sociale laag de auteurs afkomstig waren, ook óver wie ze geschreven hadden, maar in wat voor feitelijke wereld zijzelf en hun werk nu eigenlijk functioneerde, daarvoor hadden zij geen oog gehad. Eigenlijk onbegrijpelijk. Zij hadden er niet bij stilgestaan dat een ridderepos van enige omvang in de middeleeuwse verhoudingen een vermogen waard was: het kostte alleen al een fortuin aan perkament en inkt, om maar te zwijgen van het levensonderhoud waarvan de auteur verzekerd moest zijn gedurende de tijd dat hij eraan werkte. Ook het voorbeeld dat hij moest aanschaffen, wanneer hij een Frans origineel wilde bewerken, was vrij kostbaar. Kortom een schrijver kon zoiets doorgaans alleen volbrengen wanneer hij een machtige rijke opdrachtgever had, een sponsor zouden wij zeggen. En voor de volle Middeleeuwen kwamen hiervoor eigenlijk alleen de grote vorsten, de koningen, de hertogen en de graven van de grote vorstendommen in aanmerking, de Franse en de Duitse koning, de hertog van Thüringen, de graven van Champagne en Vlaanderen, vanaf ongeveer 1250 van Brabant en Holland. Hun hoven groeiden uit tot literaire centra voor geschiedschrijving en literatuur. We kunnen constateren dat vanaf het moment dat de vorstenfamilies een duidelijk omschreven territorium begonnen op te bouwen en een vaste residentie kozen, vanaf het moment dat ze een kanselarij begonnen te stichten met één of meerdere vaste klerken, deze hoven een infrastructuur kregen waar literatuur en kunst tot bloei konden komen.

E livre de moustre loirica
commencement du xij.
de deues **¶** Et est la co
mune des haux et nobles pces.

Bumke laat zien dat de vorsten aanvankelijk vooral geïnteresseerd waren in de geschiedschrijving. Hij geeft het aardige voorbeeld van Hendrik de Leeuw, een weetgierig man en druk bezig zijn hof een centrum van cultuur en kunst te maken: 'nog op zijn oude dag', lezen wij in de bronnen, 'toen hij zich nog dagelijks met moeilijke politieke en andere kwesties onledig hield, gaf hij opdracht de oude kronieken te verzamelen, ze af te schrijven en aan hem voor te lezen, en menigmaal bracht hij hierbij de nacht wakende door'. Vorstengeschiedenissen die in een vorige periode in een klooster - bijvoorbeeld in het door de vorst zelf gestichte huisklooster - waren geschreven, werden nu bewerkt of vervangen door geschiedenissen die aan het hof zelf waren geschreven (voor onze vaderlandse geschiedenis een aantrekkelijke hypothese; zie de bijdrage over het klooster te Egmond). Al snel kwamen hier letterkundige en andere werken bij, geschreven in opdracht van of opgedragen aan de vorst. De clerus van de hofkapel en de kanselarij speelde een bemiddelende rol. Zo weten wij dat Frederik Barbarossa en zijn hof hevig geïnteresseerd waren in de actuele theologische controverses van hun dagen. De *capellani* van de hofkapel mengden zich daarbij daadwerkelijk in de discussie. Zij wisten de keizer zo ver te krijgen dat hij de grootste bekvechters naar het hof uitnodigde. Gerhoh van Reichersberg, één van hen en aanvankelijk zeer sceptisch over de keizer, raakte zo door het optreden van Barbarossa geïmponeerd, dat hij voortaan slechts met de hoogste achting, ja met genegenheid over hem sprak (9). Van het hof gingen dus op allerlei terreinen impulsen uit.

Zo kunnen wij ons ook voorstellen dat bij grote feesten en toernooien voor het verzamelde hof en alle gasten voorgedragen werd uit de nieuwe ridderepen en dat de vorst zijn nieuw verworven pronkschrijften van hand tot hand liet gaan, een zichtbare blijk van zijn 'heerlijke' macht. Henric van Veldeke was zelf aanwezig op de grote feesten in Mainz toen de oudste zonen van Barbarossa tot ridder geslagen werden; hij raakte er zijn pas geschreven epos over Aeneas kwijt, de toehoorders konden blijkbaar niet wachten tot het afgeschreven was (zie tekst III)(10).

Het is niet voorstelbaar dat de vorsten belangeloos geld en goed ter beschikking stelden van de geschiedschrijvers, de kunstenaars of de geleerden. We mogen aannemen dat zij er op rekenden dat hun opvattingen en idealen in de werken terug te vinden zouden zijn. Zonder nu meteen alle creativiteit en alle eigenzinnigheid van de middeleeuwse kunstenaar te willen ontkennen, mogen we er toch van uit gaan dat in hun werk op de een of andere manier de opvattingen van de vorst en zijn raadgevers, de normen en de waarden van het hof terug te vinden zijn.(11). Daarop richt zich nu het onderzoek. *Mäzene im Mittelalter* heet dan ook de betreffende studie van Bumke. In Nederland is deze boodschap vooral verstaan door Gerritsen, van Oostrom en hun kring. Zij hebben rond dit thema een aantal onderzoeksprojecten opgezet, waarvan nu de eerste verkennende studies beginnen te verschijnen (12).

Met het verleggen van het arbeidsveld naar het hof werden andere studies, op zich zelf al veel eerder verricht, ineens interessant. Zo werd het al in 1936 geschreven werk van de socioloog Elias *Ueber den Prozess der Zivilisation* een nieuwe inspiratiebron (13). Elias ging uit van de samenhang van de voortschrijdende staatsvorming met de civilisering van mensen. In een weinig complexe samenleving zonder een overheid die het geweld in de hand hield, dus zonder een geweldmonopolie, moesten mensen zich op elk moment tegen onverwacht gevaar kunnen verweren, stelde hij. Daarom waren ze aanvalslustig, aggressief, bezaten weinig zelfbeheersing en beschaving. In een meer complexe en gepacificeerde

maatschappij was dat anders. Daar werd van mensen zelfbeheersing gevraagd, ieder moest rekening houden met het effect van eigen daden ook op langere termijn. Onbeheerst gedrag, zoals je behoefte doen in het openbaar, smakken en eten met je handen, teugelloos geweld en ongebreidelde hartstocht maakt voor het eerst plaats voor 'beschaafd' gedrag, hoofse manieren en burgerfatsoen aan de hoven van laatmiddeleeuws en renaissancistisch Europa. Het is een fascinerende hypothese die tot veel onderzoek, ook in historische kring, aanleiding heeft gegeven. Maar ze is niet onweersproken. Met name mediaevisten konden het er natuurlijk niet bij laten zitten dat 'hun' periode afgeschilderd werd als een van onsmakelijk gedrag, ongebreidelde lusten, plezier in vechten, doden en kwelen van de medemens. In Nederland hebben onderzoekers als De Jong en Maso zich hiertegen verzet (14). Toch biedt Elias' visie goede uitgangspunten voor nader onderzoek, vooral zijn geponeerde samenhang tussen staatsvorming en civilisering. Voor Gerritsen is - duidelijk hierop geënt - hoofse cultuur het kenwoord geworden voor een complete levensstijl, een ideologie met als kernpunt: *'de stelling dat het leven, het leven aan het hof wel te verstaan, schoon behoort te zijn, en dat deze schoonheid bereikt kan worden door zelfbeheersing en oefening.'* (15) Hij wil deze ideologie vooral in de hoofse literatuur en de zedekundige tractaten onderzoeken, maar ook voor historici ligt hier een mooi arbeidsterrein.

Bumke stelde al: *'Den grössten Einfluss hatten aber zweifellos die weltlichen Fürsten, die damals bereits auf dem Weg zur Landesherrschaft waren und die ihre Höfe der modernen französischen Adelskultur öffneten. Persönliches Interesse an den höfischen Gesellschaftsformen und ein neuer Repräsentationsanspruch der neuen Territorialherren haben die Ausbildung eines Mäzenentums befördert, das sich speziell der ritterlicht-höfischen Dichtung nach französischem Vorbild annahm.'* (16) Jonge landvorsten die al hun krachten inspanden om een duidelijk afgebakend territorium in handen te krijgen, waarin zij het daadwerkelijk bestuur hadden en niet deop eigen kracht vertrouwende adel; een vorstendom waarin zij vrede en rust handhaafden en de aristocratie tot het opgeven van vete en eigenmachtig geweld dwongen - deze landvorsten vonden een bondgenoot in de auteurs van de nieuwe ridderepiek. Zij schiepen behagen in literatuur en kunst niet alleen omdat het hun status verhoogde of als blijk van hun vorstelijk vertoon, maar ook omdat hierin, zij het verpakt, de nieuwe idealen, het politiek-ideologische program zichtbaar gemaakt kon worden. In zekere zin werd in de geschiedschrijving en literatuur aan de ridders van het hof de les gelezen, werd hen een program van ridderlijke deugden en hoofsgedrag voorgehouden dat paste bij het nieuwe staatsbestel. Onder meer langs deze weg kon de vorst proberen de eigenmachtige adel 'om te scholen' tot dienaren nieuwe stijl. Borst, Keen en anderen hebben benadrukt dat de adel nog steeds verwijde bij het oude Germaanse heldenideaal, ook in de twaalfde eeuw en daarna. Voor hen was een held, een *degen*, in de eerste plaats een goed krijger, iemand die pal stond voor de eer en de rechten van hemzelf en van zijn familie. Niet het welzijn van een volk, de vrede van een rijk was hun eerste zorg - zelfs niet hun eigen welzijn; waar het op aan kwam was de trots en de eer die hen gebod het gevecht aan te gaan en desnoods het noodlot over hen zelf en hun omgeving af te roepen. Deze vete-beluste vrijbuiters 'omscholen' en inpassen in een ordentelijk staatsbestel was geen eenvoudige opgave - en was ook niet met een enkele 'kunstgreep' volbracht. Wanneer we alleen de hoofse literatuur zouden lezen, zouden we de indruk kunnen krijgen dat heel laat-middeleeuws Europa uitpuilde van de hoofse en vredelievende ridders, de realiteit leert ons echter wel anders.

In hagiografische bronnen bijvoorbeeld komen we nog steeds de ongeciviliseerde houdegen - haast letterlijk - tegen die geen vorst tot de orde heeft weten te roepen (tekst IV)(17). Het is daarom een aantrekkelijk veld van onderzoek na te vorsen waar en hoe die omvorming plaats vond, welke rol vorst en hof daarin speelden, samen met of juist tegenover adel en ridders, welke middelen werden aangewend en welke rol de geschiedschrijving en de literatuur daarbij speelden.

Op dit veld van studie heeft zich een werkgroep van studenten gewaagd, allen geïnteresseerd in de Middeleeuwen, maar in heel diverse disciplines geschoold: geschiedenis, kunstgeschiedenis, Nederlands, Duits, mediaevistiek. Zij inventariseerden zo goed mogelijk wat al geschreven was over hofcultuur en maecenaat, met name van de Hollandse graven, zij lazen ook, voor zover voor hen toegankelijk, authentiek bronnenmateriaal en deden daarvan in papers verslag. Daarop zijn de hierna volgende studies goeddeels gebaseerd. Er werden als het ware drie momentopnamen gemaakt: vorst en hof onder Willem I, aan het begin van de dertiende eeuw, onder Floris aan het eind van die eeuw, en onder de Beierse graven Albrecht en Willem VI rond 1400. Ze werden aangevuld met enkele andere studies geschreven door gastsprekers en begeleiders van het college.

TEKST I: Omtrent de tijd dat Floris V volwassen werd geacht en zelf wilde gaan regeren, ondernam hij een veldtocht tegen de Friezen. Deze mislukte. Vervolgens:

'Op eenre stont so wort de here
Te rade doe, in enen kere,
Dat hi ridders name ontfinc.
Ten Bossche gheschiede de dinc
255 Met bliscepen ende met eren.
Als men screef de jaer ons heren
xii hondert lxx ende zevene,
Ontfinc de here in jonghen levene
TSertoghenbossche ridders name,
260 Na dertien daghe, als hem betame,
Tenen tornoie, daer de hertghe
Jan was de prince hoghe:
Ja! hoech man was hi, weet men wale,
Bede in der daet ende in der tale:
265 Daer toe hoefs ende milde,
Ende vele dede hi metten scilde
Ende metten wapen, dat daer toe hoort.
Verstaet wes hi plach voort:
Oersteker ende-verrader
270 Stac van hem, der eren vader,
Dese hertoghe, deen ic mene.
Ic wilde dus, deden al deghene
Heren, de nu hebben macht,
Dat si met al haerre cracht
275 Verraders, smekers ende oerstekers,
Ruuners ende plumestrekens
Altoos saghen inden mont
Ende merkedden, op welke stont
Dat si meer om haer vrome spraken
280 Of smeken om ander zaken,
Dan si doen om sheren ere,
Ende hi hem daerna nummermere
Gheloven wilde enighe dinc.
Hets menighe de hem sonderlinc
285 Saken bewint alle weghe,
Plaghens die heren, de wel sweghe.
Maer neen si niet: et staet also:
De te hove wil wesen vro,
Hi moet den heren connen toghen
290 Ende oec dat bringen voer den oghen,
Datte heren willen horen,
Al souder hem of comen toren.
Doe de grave hadde ontfaen
Ridders name, doe kerde hi zaen
295 Tsinen lande, als hi eerst mochte,
Ende leider an al sijn ghedochte,
Hoe hi sijn lant mochte bedwingen
Ende sine liede te paise bringhen.'

TEKST II: Op een moment dat alle ridders van Arthurs hof afwezig waren voor een begrafenis, werd een jonkvrouw belaagd. Juist op dat moment kwam een knape die graag ridder wilde worden aan op het hof en koningin Genevere kreeg het advies hem tot ridder te slaan. Waleweins nicht Clarette gaf hem goede raad en een witte mouw ten teken van hun verbondenheid.

148 'Keye seide: "Gaet ende besiet
Oft die knape die daer Quam nu,
Riddere wilt werden hier doer u.
Hi saelt harde gerne doen,
152 Hine si van quaetheide ontfloen."
Die coninginne ginc thant daer naer
Ende bat hem riddere te werdene daer
Ende dat hi die joncfrouwe bescudden vare,
156 Die hi daer sach in groten mesbare.
Die knape sprac doe: "Edele vrouwe,
Dat doe ic gerne, semmine trouwe!
Tirst dat ic riddere ben gedaen
160 Ende ors ent wapene, ic volge hem saen."
Die coninginne was blide des
Ende dedene wapenen, sijt gewes,
Met goden wapenen ende dire.
164 Daer na deetsi bringen scire
Enen swerten wapen roc saen
Van sindale. Doe quam gegaen
Een knecht ende brachte een ors snel,
168 Verdect ende gebreidelt wel.
Her Keye lenet der coninginnen.
Een swerd brachtmen hierenbinnen,
Een dat beste dat daer was.
172 Die coninginne, sijt seker das,
Gordet hem ende sprac hem an:
"Nu vaerd, God maec u goet man."
Doe quam Clarette gegaen
176 Ute ere cameran ende gaf hem saen
Ene witte mouwe ende seide: "Here,
God gesterke u in die ere.
Pijnt om die ere vroech ende spade
180 Ende dient Gode in al uw dade
Ende sire moder, onser Vrouwe,
Ende sijt hovesch ende getrouwe.
Hord messe gerne in elker stede.
184 Dien gi hort prisen van goder sede,
Daerna werct, dat radic u wel.
Van nane, van roden, van die sijn fel,
Wacht u daer af in allen tide.
188 In u herberge soe sijt blide
Ende gelt oec gerne uwe scout.
Weduwen ende wesen sijt altoes hout,
Daer mense wilt veronrechten iet.
192 Dese erenberge, here, nu siet,
Die gevic u hier te desen,
Dat gi altoes min ridder selt wesen
Ende min vrient, waer gi sijt.
196 Nu volget den riddere, het es tijt.
"Joncfrouwe, God lone u, ende tuwen wille,"
Sprac hi, "benic lude ende stille."
Die coninginne sprac doe saen:
200 "Clarette, dit was wel gedaen."
Dus voer die riddere wech ter vard'

TEKST III: In het derde jaar van de belegering van Troje werd een wapenstilstand gesloten. Twee dagen voor het verstrijken daarvan riep koning Priamus de zijnen bijeen om te beraadslagen over de komende strijd. De bijeenkomst werd besloten met een maaltijd, waarna het gezelschap zich terugtrok in een prieel. Daar voerden ze gesprekken over de hoofse minne, het eigenlijke thema van *Tprieel van Troyen*.

255 'Nu ga wi eten in Gods name
Ende houden wi ons aen desen raet.
Ondanc hebbe die van henen gaet,
Wine hebben ghedroncken ende ontbeten."
Si loefdent alle ende ghingen eten.
260 Veertech coninge ende oec achte,
Rike ende van hoghen gheslachte,
Ende daer toe menech hoghe man
Was metten coninc Prian,
Die hi ten eten hadde met hem....

Daer alle die hoghe baroene
Ten etene saten, Hector die coene
Ende sijn werde broeders dienden,
275 Die de herberghe daer versdienden,
Elc van bevolenen ambachte.
Betere noch van hogheren gheslachte
Dienden in herberghen noit eer,
Noch soe en doent nemmermeer.
Van dien menechfouden gherechten
280 Mochtich u vele berechten,
Die men daer wel te poente gaf.
Wat holper vele ghesproken af?
Daer was ghedient wel uter maten
Al den ghenen die daer aten.
285 Van al dien dat was op erde,
Diendemen elken na sijn werde;
Daer en was niet vergheten.
Doen men ghedweghen hadde na deten,
Toenden die werde menestrele,
290 Dier daer waren herde vele,
Voer die princen groet haer spel.
Elc was sijns spel meester wel
Ende van toenne herde milde.
Elc hoerde daer dat hi wilde,
295 Avontueren groet ende langhe,
Nuwe liede met sueten sanghe,
Vedelen, herpen ende andre spele,
Wat holpt dat icker noemde vele?
Die coninghinne Ecuba
300 Ende haer dochter Polexina,
Hectors wijf Andronika
Ende haer nichte Eliona,
Helene ende andren scone vrouwen,
Die men daer vele mochte scouwen,
305 Hadden in de sale gheten.
Daer dede selc andren vergheten
Dat hi doen soude, ende dede.
Vrouwen ende riddren mede,
Dier ic u noemen sal een deel,
310 Ghinghen hem meyen in een prieel.
Daert uuter maten scone was.'

TEKST IV:

In een vijftiende-eeuws Barbara-mirakel wordt het volgende verteld: een ridder uit het hertogdom Gelre - wijd en zijd bekend omdat hij uiterst ervaren was in krijgszaken en vele vijanden bezat - kwam toevallig een van zijn knechten tegen die hij al sinds lang haatte. Hij besloot hem te doden. Woedend hakte hij met zijn zwaard op hem in: *'Hij bestormde de knecht met zoveel kracht dat deze tegen de grond sloeg; niettemin bleef de man ongedeerd. Terwijl de ridder hem met een kracht waarmee hij makkelijk drie mannen had kunnen doorboren, neersloeg, moest hij constateren dat deze knecht bleef leven en zelfs ongedeerd bleek. Met nog groter razernij greep de ridder zijn zwaard en liet het niet los en één en andermaal stak hij hem neer en beukte op hem in, vele malen, op allerlei plaatsen van zijn lichaam, maar vooral op zijn hoofd opdat hij hem doormidden zou klieven'*. Het lukte niet. De knecht werd niet méér verwond dan *'wanneer zijn lichaam van ijzer of het zwaard van stro was geweest'*.

Het bleek dat de heilige Barbara de man beschermde. De ridder zag dit ook in en liet hem gaan. Zonder dat er ook maar één woord van veroordeling over de handelwijze van de ridder werd uitgesproken, vervolgde het mirakel met de mededeling dat de ridder kort daarna met hetzelfde zwaard wél in staat was een gevangen genomen misdadiger te onthoofden.

NOTEN

- 1 National Geographic Society (ed.), *Riddertijd. Dagelijks Leven in de Middeleeuwen* (Bussum, 1975).
- 2 Zij werden hiertoe aangezet door literatuur-historici zoals H. Kuhn, die al in 1952 zijn voortreffelijke *Soziale Realität und dichterische Fiktion am Beispiel der höfischen Ritterdichtung Deutschlands* schreef. Herdruk in de bundel: A. Borst, *Das Rittertum im Mittelalter* (Darmstadt, 1976) 172-198, waarin ook vele andere lezenswaardige studies zijn herdrukt.
- 3 Ter illustratie van het in de Inleiding ('Van vorsten en ridders') betoogde zijn enkele citaten uit de Middelnederlandse letterkunde opgenomen. Zij leggen als het ware het verband met de navolgende studies die op de vaderlandse geschiedenis betrekking hebben. (Zie bij tekst I bijvoorbeeld de studie van van der Wiel hierna). Ik wil graag drs. H. Voorbij danken die een aantal heeft uitgezocht.
- 4 J. Bumke, *Studien zum Ritterbegriff im 12. und 13. Jh.* (Heidelberg, 1964); gedeeltelijke herdruk in Borst, *Rittertum*, citaat p. 88.
- 5 Onder meer: E. Köhler, *Die Rolle des niederen Rittertums bei der Entstehung der Trobadorlyrik*, herdruk in Borst, *Rittertum*. Vergelijk ook het mooie boek van Köhler, *Ideal und Wirklichkeit in der höfischen Epik* (s.l., 1956,1970) 2.
- 6 G. Duby, *Les 'jeunes' dans la société aristocratique dans la France du Nord-Ouest au xiième siècle* (1964), herdruk in Duby, *Hommes et structure du moyen âge* (Parijs, 1973) 213-227. Vergelijk zijn: *Guerriers et paysans* (Parijs, 1973).
- 7 M. Keen, *Chivalry* (New Haven en Londen, 1984) citaat p.2.
- 8 J. Bumke, *Mäzene im Mittelalter. Die Gönner und Auftraggeber der höfischen Literatur in Deutschland (1150-1300)* (München, 1979). Hij stelde ook de bundel samen: Bumke, *Literarisches Mäzenentum. Ausgewählte Forschungen zur Rolle des Gönners und Auftraggebers in der mittelalterlichen Literatur* (Darmstadt, 1982). Men toont nu ook grote belangstelling voor het al oudere *magnum opus* van R. R. Bezzola, *Les origins et la formation de la littérature courtoise en Occident(500-1200)* (3dln; Parijs, 1944-1963)
Vergelijk ook de recente studie van P.R. Coss, 'Aspects of cultural diffusion in medieval England: the early romances, local society and Robin Hood' in: *Past and Present CVIII* (1985) 35-80; en H.W. van Oss, 'Kunstgeschiedenis en sociale geschiedenis' in: *Akt IV* (1984) 15-24.
- 9 A.B. Mulder-Bakker, *Vorstenschool. Vier geschiedschrijvers over Alexander en hun visie op het keizerschap* (Groningen, 1983) 165.
- 10 J. Fleckenstein, *Friedrich Barbarossa und das Rittertum* in: Borst, *Rittertum*, 392-419. Het staat historisch gezien niet vast dat Veldeke op dit feest zijn Aeneas-concept kwijt raakte, het zou ook ergens anders geweest kunnen zijn. Men acht Mainz wel het waarschijnlijkste.
- 11 F.P. van Oostrom, 'De vrijheid van de Middelnederlandse dichter' in: J.J.T.M. Tersteeg, e.a.(ed.), *Ik ga daer ic hebbe te doene. Opstellen aangeboden aan prof. dr. F. Lulofs...*(Groningen, 1985) 45-63. Het zou wel eens kunnen zijn dat van Oostrom vorst en ridders te veel op een hoop gooit. In het volgende probeer ik aan te geven waarom een middeleeuwse auteur best zijn opdrachtgever te vriend kan houden en toch forse kritiek kan hebben op adel en ridders.

- 12 Voor een eerste kennismaking voldoen de bijdragen aan: R.E.V. Stuip, e.a. (ed.), *Hoofse Cultuur. Studiën over een aspect van de middeleeuwse cultuur* (Utrecht, 1983).
- 13 N. Elias, *Ueber den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen* (2 dln; Frankfurt am Main, 1969). Nederlandse vertaling: *Het civilisatieproces...* (Utrecht Antwerpen, 1982).
- 14 M. de Jong, 'Monniken, ridders en geweld in elfde-eeuws Vlaanderen' in: *Sociologische Gids* XXIX (1982) 279-295, waarin ook de studie van B. Maso, 'Riddereer en riddermoed. Ontwikkeling van de aanvalslust in de Late Middeleeuwen', 296-325.
- 15 Stuip, *Hoofse Cultuur*, 39.
- 16 Bumke, *Mäzene*, 10, 11.

WILLEM de I.